

constitutional rights. The persons, whose constitutional rights and interests were temporarily restricted in connection with the secret proceedings, must be informed of such facts timely and in writing by the prosecutor himself or at his request by the investigator in the form established for this purpose.

Key words: pre-trial investigation, secret investigative (search) actions, procedural norms, investigator, prosecutor, investigative judge.

УДК 343.851.5

А. Гусак

Пробація як складова ювенальної юстиції в Україні

У статті обґрунтовується доцільність змін системного характеру у структурі органів кримінальної юстиції, а саме в органах ювенальної юстиції. Обґрунтовується потреба вдосконалення системи запобігання злочинам неповнолітніх. Стверджується необхідність реалізації цих змін через впровадження передових ідей щодо виправлення неповнолітніх злочинців. В цьому аспекті актуальними є відновне правосуддя, пробація та медіація. В статті розкриваються ці поняття в структурі діяльності органів кримінальної юстиції.

Ключові слова: запобігання злочинності неповнолітніх, органи ювенальної юстиції, відновне правосуддя, пробація, медіація, неповнолітні злочинці, ресоціалізація.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасна правова система України потребує проєвропейського реформування системи запобігання злочинності неповнолітніх. При цьому вона повинна спиратися на здобутки національного законодавства та європейських цінностей, положеннях міжнародних договорів, які обов'язкові до виконання на території нашої держави. Системний характер змін у структурі органів кримінальної юстиції, а саме органів ювенальної юстиції, спрямований на створення оптимальної системи запобігання злочинним діянням осіб, які не досягли повноліття. Одним із способів вирішення цієї проблеми виступає закріплення нових складових розвитку ювенальної юстиції, яке втілюється через передові ідеї виправлення неповнолітніх злочинців. Такою складовою є відновне правосуддя. Воно є одним з шляхів побудови в нашій державі цілісної системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, яка здатна забезпечити законність, обґрунтованість і ефективність будь-якого пов'язаного з перевихованням та подальшою соціалізацією рішення відносно дитини, яка потрапила у конфлікт із законом [8].

Стан дослідження наукової проблеми. Аналіз наукових робіт, стосовно розв'язання проблеми розвитку ювенальної юстиції в напрямку введення відновного правосуддя свідчить відображає про те, що закордонні та вітчизняні правознавці вивчали роль інституту пробації в правовій системі держави. Такі роботи проводили І. Богатирьов, О. Богатирьова, В. Бурдін, І. Войтюк, С. Зеленський, В. Землянська, В. Коваленко, О. Колб, О. Костенко, Є. Назимко, В. Сідлецька, М. Хавронюк, Д. Ягунов, І. Яковець та інші автори.

Формулювання мети та завдань статті. Метою цього дослідження є обґрунтування ідеї доцільності впровадження і вдосконалення такого правового інституту, як пробація щодо неповнолітніх осіб, головною функцією якого є зниження рівня рецидивної злочинності вказаної категорії осіб.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. В Україні відновне правосуддя успішно удосконалюється з 2003 року. Хоча програми відновного правосуддя у вітчизняному законодавстві не прийнято, проте подібні процедури втілювалися на практиці в межах чинного законодавства [6; 10; 13, с.139-141].

Зараз під терміном «відновне правосуддя» розуміють практичні моделі реагування на злочини, які поєднані спільною ідеєю – направленістю на «зцілення» жертв, ресоціалізацію правопорушників та відновлення спільнот [14, с. 24-25]. Загалом інститут відновного правосуддя у кримінальному процесі спрямовує увагу не на особу обвинуваченого, а на особу потерпілого, тобто на відновлення його прав [18, с. 20].

Природа відновного правосуддя розходиться з природою традиційного карального правосуддя, змінюється мета кримінального правосуддя: не покарання, а зцілення, примирення і

відшкодування шкоди, завданої злочинцем. [11, с. 27; 19, с. 24]. Проте, неможливо розглядати інститут відновного правосуддя у кримінальному судочинстві тільки як «компроміс у майновій сфері» [2], оскільки більшість потерпілих зацікавлені і у позбавленні страху та дискомфорту, який виник після вчинення злочину, подальшої підозри потерпілого до оточуючих.

До основних категорій програм відновного правосуддя належать:

- медіація між потерпілим і правопорушником;
- проведення конференцій у громаді та сімейних конференцій;
- проведення «кіл правосуддя»;
- проведення «кіл примирення» [3, с. 15].

Медіація (від лат. *mediatio* – посередництво) – процес сумісного вирішення проблеми учасниками конфлікту за наявності особливих процесуальних умов та професійної допомоги медіатора у здійсненні взаємодії сторін на шляху до врегулювання спору. Медіація – це позасудове врегулювання спорів між суб'єктами, процес, у якому сторони зустрічаються із спільно обраним, нейтральним спеціалістом – медіатором, котрий допомагає вести переговори, з метою відпрацювання взаємовигідного життєздатного рішення в умовах існуючих між ними відмінностей інтересів [3, с. 26-28].

Медіація є ефективним інститутом кримінального права та процесу, надто у разі прискороного розгляду кримінальних справ про злочини невеликої тяжкості [12, с. 195-198]. Ми поділяємо думку науковців, що медіація є лише частиною відновного правосуддя [4].

У вітчизняній юридичній літературі обґрунтовано передумови організації поведінки з жертвами злочинів. Їх сукупність можна розглядати як напрям соціально-правових досліджень, що забезпечує перспективи підвищення ефективності соціального контролю над злочинністю.

Окремі науковці визначають компенсацію як форму реалізації кримінальної відповідальності громадянина й держави перед потерпілим та виділяють її як особливу форму реалізації кримінальної відповідальності, яка призначена судом, а також як форму відновлення соціальної справедливості [16; 20].

У процедурі медіації потерпілому надається можливість вислухати вибачення та пояснення від правопорушника, обговорити прийнятні умови загладження вини. Правопорушник має можливість зустрітися з потерпілим, перейнятися його станом як жертви злочину, надати пояснення своєї поведінки, вибачитися, взяти участь у врегулюванні конфлікту та обговоренні умов відшкодування. Підготовкою і проведенням зустрічей займається посередник, який виконує роль ведучого і є нейтральною особою. Модель, заснована на пошуку консенсусу, а не на традиційній конфронтації, відразу привернула до себе увагу суспільства [19, с. 29-30].

Слід зауважити, що зовнішні ознаки медіації в діяльності прокурора або адвоката не говорять про те, що вони є медіаторами. Прокурор, адвокат і суддя у кримінальному процесі мають чітко визначені законом функції – обвинувачення, захисту, правосуддя. Якщо вони і виступатимуть медіаторами, то своїх функцій виконувати не будуть, оскільки суть медіації і полягає в тому, що незацікавлена особа допомагає учасникам кримінального судочинства досягнути домовленостей щодо питань не лише відшкодування матеріальної та моральної шкоди, а й сформулювати власну думку про причини та умови злочину, про шляхи усунення його наслідків, що в кінцевому підсумку допоможе поновити статус-кво, насамперед, психологічно [4, с. 83-84].

Зауважимо, що реалізація європейського законодавства у нашій країні вимагає подальшого доопрацювання і приведення його до відповідності з нормативно-правовими актами України. Наприклад, слід звернути увагу на усунення окремих недоліків функціонування інституту угод про примирення.

Щодо особливостей реалізації на практиці таких форм відновного правосуддя, як проведення конференцій у громаді та сімейних конференцій, кіл правосуддя, кіл примирення, треба відзначити, що ці форми відновного правосуддя передбачають участь у процедурі вирішення кримінального конфлікту також представників громади, у якій було вчинено правопорушення (наприклад, жителів села, представників навчального закладу тощо); членів родини правопорушника, адвоката правопорушника та представника поліції, який здійснює функцію обвинувачення.

Такі форми відновного правосуддя містять значну частину компонентів альтернативних підходів до вирішення кримінальних ситуацій: 1) залучення членів місцевої громади, що сприяє їх об'єднанню; 2) організацію зустрічі потерпілого і правопорушника; 3) залучення до процесу обговорення і прийняття рішення членів родини та друзів потерпілого і правопорушника [19, с. 32-33], мають на меті не лише поновлення балансу між задоволенням інтересів потерпілого та потребою інтеграції правопорушника в суспільство, а й соціалізацію і розвиток громад [15].

Отже, метою відновного правосуддя є примирення. Його головною метою – є відновлення, що слід розуміти у широкому соціально-антропологічному сенсі – як реальне «зцілення» жертви та того, хто спричинив шкоду [5, с. 42], а також поновлення порушеної внаслідок вчинення злочину рівноваги інтересів потерпілого, правопорушника, громадськості й держави [11, с. 42].

В Україні високу продуктивність щодо профілактики злочинності неповнолітніх та асоціальної поведінки серед молоді та формування безпечного середовища для розвитку підлітків показали програми відновного підходу або відновні практики [19].

Сучасний кримінальний процес європейських країн потребує використання відновних процедур як ефективного засобу впливу на учасників кримінального судочинства з метою відновлення порушених кримінально-карним діянням прав потерпілого, а також соціального пристосування особи, яка вчинила кримінальне правопорушення [9, с. 73].

Саме тому впровадження положень відновного правосуддя у кримінальне законодавство України є надзвичайно важливим, наприклад з питань визначення суті відновного правосуддя, ролі медіаторів у кримінальному судочинстві, необхідності у певних випадках залучати посередників для залагоджування конфліктів, що виникли у сфері кримінальних правовідносин, уведення правових норм про заохочення до примирення, законодавчого закріплення юридичного впливу позитивних наслідків медіації на вирішення справ.

Натомість європейська спільнота розглядає заходи, альтернативні ув'язненню, як основні заходи покарання, що повинні застосовуватись до неповнолітніх злочинців (пробацію). До позбавлення волі рекомендується вдаватися тільки у виключних ситуаціях. Проте, міжнародні стандарти не дають повного переліку альтернативних санкцій, які дадуть можливість залишити неповнолітнього у суспільстві й свідомо виправитися, не втративши при цьому соціально корисні й родинні зв'язки.

Питання про статус пробації сьогодні на теоретичному рівні не вирішено. Науковці та практики по-різному розуміють зміст цього правового інституту. Як свідчать результати вивчення енциклопедичних джерел, пробація – це вид кримінального покарання, яке застосовується у США та Великій Британії і полягає в накладенні певних обмежень на здійснення засудженим своїх прав і свобод, встановленні спеціального нагляду за його поведінкою [22, с. 146].

Інші під пробацією розуміють вид покарання, не пов'язаний із позбавленням волі, що передбачає дотримання засудженим певних умов й обмежень, перебування під наглядом спеціально визначеної для цього особи, проведення з ним реабілітаційної роботи та надання засудженому комплексу соціальних послуг [17, с. 292].

Схвалюємо думку вчених, які вказують, що пробації необхідно надати статус окремого виду звільнення від покарання [21]. Крім того, в Україні кримінальне законодавство містить правові норми, що передбачають звільнення від відбування покарання з випробувальним терміном. Зокрема, КК України вже визначено інститут ювенальної пробації – звільнення неповнолітніх від кримінального покарання з випробуванням з одночасним покладанням на окрему особу обов'язку щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи.

Природа пробації полягає у встановленні певних обмежень й обов'язків, що покладаються судом на правопорушника з метою його соціальної реабілітації. Відтак, інститут пробації має стати складовою системи ювенальної юстиції як комплекс заходів, що за рішенням суду може бути примінений до особи, яка вчинила злочин, у разі призначення їй покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або іншого виду відповідальності, спрямованого на ресоціалізацію цієї особи. Пробація передбачає собою виконання визначених судом обов'язків (наприклад, проходження курсу лікування, продовження професійного навчання, повідомлення суду про зміну місця проживання і роботи, прибуття до суду за викликом тощо).

У законодавстві зарубіжних країн інститут пробації визначається як вид покарання або вид звільнення від відбування покарання з випробуванням. [1, с. 29-62]. Головною відмінністю пробації, що існує в зарубіжних країнах, від діючого в нашій державі інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням є те, що, на відміну від співробітників української служби пробації, працівники закордонних служб починають брати участь у ресоціалізації особи ще на стадії досудового процесу.

Досягнення позитивних результатів соціалізації та ресоціалізації неповнолітніх потребує активної взаємодії кількох суб'єктів системи ювенальної юстиції, таких як: органів державної влади, місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства. Необхідною умовою реалізації цієї функції є виправлення неповнолітнього, який відбуває покарання, соціально-виховна робота з такою категорією осіб, заходи, залучення до суспільно-корисної праці, загальноосвітні і професійно-

технічне навчання, залучення громадських організацій для уникнення ризику випадання неповнолітніх з позитивної соціалізації.

Висновки. Підсумовуючи вище викладене, зауважимо, що запровадження інститутів відновного правосуддя та ювенальної пробації в нашій країні – це передова ідея, яка може змінити на краще стан запобігання злочинам неповнолітніх, допомагатиме усуненню передумов їх вчинення.

Мета запровадження інституту відновного правосуддя має полягати в реагуванні на злочини неповнолітніх з точки зору усунення завданої потерпілому шкоди та прийнятті правопорушником відповідальності за вчинене. Крім того, під пробацією слід розуміти саме комплекс заходів, що може бути застосований до неповнолітньої особи за рішенням суду, у випадку призначення не пов'язаного з позбавленням волі покарання або призначенням іншого виду відповідальності, спрямованого на ресоціалізацію цієї особи.

Вказані інститути мають увійти у склад системи ювенальної юстиції, метою якої є вдосконалення суспільних відносин в державі, підвищення рівня життя та зміну ставлення людей до низки цінностей. Перспективи упровадження в Україні інституту пробації як однієї із складових ланок розвитку ювенальної юстиції в системі запобігання злочинам неповнолітніх викликано реальною потребою гуманізації сфери кримінальної юстиції.

В широкому сенсі інститут пробації треба розглядати як форму соціально-правового контролю, який поєднує заходи виховного впливу на злочинців, які перебувають в умовах випробування на волі. Інститут пробації повинен стати однією з складових системи ювенальної юстиції.

Джерела та література

1. Впровадження альтернативних видів кримінальних покарань в Україні: посіб. / за ред. О. В. Беци. – К.: Леся, 2003. – 115 с.
2. Головки Л. В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве: моногр. / Л.В. Головки. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 544 с.
3. Землянська В.В. Відновне правосуддя в кримінальному процесі України: посіб. / В.В. Землянська – К.: Захаренко В. О., 2008. – 200 с.
4. Ильковец Л.Б. Применение восстановительных процедур в стадии возбуждения уголовного дела / Л.Б. Ильковец // Відновне правосуддя в Україні. – 2007. – № 4. – С. 27-29.
5. Карнозова Л. Восстановительное правосудие: идеи перспективы для России / Л. Карнозова, Р. Максудов, М. Флямер // Российская юстиция. – 2000. – № 11. С. 42-44.
6. Кирюхина М.А. Особенности формирования модели восстановительного правосудия в Автономной Республике Крым / М.А. Кирюхина // Відновне правосуддя в Україні: щоквартальний бюл. – 2005. – № 1-2. – С.126-127.
7. Концепція реформування кримінальної юстиції України, затв. Указом Президента України від 8 квіт. 2008 р. № 311/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
8. Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, затв. Указом Президента України від 24 трав. 2011 р. № 597/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
9. Куц В.М. Звільнення від кримінальної відповідальності в контексті реалізації ідеї відновного правосуддя: теоретичний аспект / В.М. Куц // Відновне правосуддя в Україні: щокварт. бюлетень. – К., 2007. – № 4. – С. 73-75.
10. Леонтьюк Л.К. Взаємодія Дарницького районного суду м. Києва та Українського центру порозуміння щодо впровадження відновного правосуддя та програми примирення потерпілих та правопорушників / Л.К. Леонтьюк // Відновне правосуддя в Україні. – 2005. – № 1-2. – С. 38-42.
11. Маляренко В.Т. Відновлювальне правосуддя: можливості запровадження в Україні / В.Т. Маляренко, І.А. Войтюк // Відновне правосуддя в Україні. – 2005. – № 1-2. – С.17-34.
12. Михайлова І.М. Відновне правосуддя як спосіб захисту прав потерпілих від злочинів / І.М. Михайлова // Проблеми вдосконалення правового регулювання щодо забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених та аспірантів (Івано-Франківськ, 23-24 квіт. 2009 р.). – Івано-Франківськ, 2009. – С. 195-198.
13. Неледва Н.В. Угода про примирення як вирішення кримінально-правового конфлікту / Н.В. Неледва, В.В. Мірошниченко // Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 1-2 берез. 2013 р.). – Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т імені Василя Стефаника, 2013. – 308 с.

14. Петрухин И.Л. Публичность и диспозитивность в уголовном процессе / И.Л. Петрухин // Российская юстиция. – 1999. – № 3. – С. 24-25.
15. Побудова безпечної громади: попередження правопорушень серед дітей та молоді / Український центр порозуміння. – К., 2010. – 23 с.
16. Присяжнюк Т.І. Потерпілий від злочину: проблеми правового захисту / Т.І. Присяжнюк. – К.: ЦУЛ, 2007. – 240 с.
17. Сідлецька В.О. Характеристика служби пробації як виду покарання, альтернативного позбавлення волі / В.О. Сідлецька // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 20. – С. 292-296.
18. Скурихин Д. Институт примирения сторон в уголовном процессе: практика применения судами и противоречия в законодательном регулировании / Д. Скурихин // Юридическая практика. – 2014. – № 22 (858). – 3 июня. – С. 20-22.
19. Стратегії забезпечення життєздатності відновних практик: механізм співпраці правової системи та громади заради суспільної безпеки: посіб. / [В. Головатий., А. Горова, Р. Коваль та ін.]. – К.: Захаренко В. О., 2009. – 224 с.
20. Туляков В.О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. О.Туляков. – Одеса, 2001. – 20 с.
21. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.08 / М.І. Хавронюк. – К., 2007. – 557 с.
22. Юридична енциклопедія: в 6 т. – Т. 4: Н – П. / [редкол.: Ю. С. Шемчушенко (голова редколегії) та ін.]. – К.: Укр. енцикл., 2002. – 720 с.

Гусак А. Пробация как составляющая ювенальной юстиции в Украине. В статье рассматривается возможность введения изменений в структуре органов правосудия, в том числе правосудия в отношении несовершеннолетних. Эти изменения вызваны объективной необходимостью реформирования системы предотвращения преступлений несовершеннолетних. Одним из способов решения этой проблемы является внедрение новых компонентов, а именно, развитие ювенальной юстиции, в том числе ювенальное правосудие, которое является одним из направлений построения в Украине системы гуманистического уголовного правосудия, способного обеспечить законность, обоснованность и эффективность каждого решения относительно детей, которые совершили преступления. Эти компоненты также включают пробацию в качестве набора мер, которые могут быть применены по решению суда к несовершеннолетнему, совершившему преступление, если ему назначено наказание, не связанное с тюремным заключением, или другой формой ответственности, направленной на его ресоциализацию.

Ключевые слова: предупреждение преступности несовершеннолетних, органы ювенальной юстиции, восстановительное правосудие, пробация, медиация, несовершеннолетние преступники, ресоциализация.

Husak A. Probation as an Integral Part of the Juvenile Justice in Ukraine. The article examines the possibility of introducing modifications into the structure of the justice system, including the juvenile justice. These changes are caused by the objective necessity of reforming the system of measures for prevention of crimes committed by juveniles. One of the ways to solve this problem is introducing new components into the juvenile justice development, which is one of the trends of creating a system of humane criminal justice in Ukraine, capable to ensure the legality, validity and effectiveness of every sentence for the crime committed by a juvenile. These components also include probation as a set of measures that can be applied by a court decision to a minor, who has committed a crime, if the sentenced punishment is not connected with imprisonment sentence or some other form of responsibility directed at his re-socialization.

Key words: prevention of juvenile delinquency, institutions of juvenile justice, restorative justice, probation, mediation, juvenile offenders, re-socialization.